

med den arkæologiske datering af landsbyer til jernalderen. Men Grith Lerche omtaler ikke en anden nyere teori, som kunne være nok så interessant i tilknytning til emnet, nemlig Erland Porsmoses – han kaldes i øvrigt konsekvent i litteraturlisten for Erling – teori om sammenhængen mellem den topografiske fastlåsning af landsbyerne, vangebrugets indførelse og muldfjælsplovens indførelse. Selv om Grith Lerche ikke er enig heri, burde hun have omtalt denne relevante teori.

Der slutes i konklusionen med at sige, at muldfjælspløven er det redskab, som har betydet opdyrkning af hele Nordeuropa siden Karl den Store. Jeg er måske ikke uenig, men jeg synes, det er en meget flot konklusion, når Grith Lerche har bevæget sig nede i plovfuren, kun få gange er kommet op på ageren og så at sige ikke har beskæftiget sig med de overordnede dyrkningssystemer, hvori muldfjælspløven og den højryggede ager indgår.

Sammenfattende kan det siges, at værdien af denne store afhandling ligger i de meget detaljerede resultater fra

eksperimenterne med rekonstruktionen af en middelalderlig muldfjælstype og pløjningen med den. Iagttagelserne af slitagen på ploven og de muligheder for at justere ploven, så den pløjede dybere eller sled mindre på skæret, løbet, muldfjælen osv., er meget værdifulde for forståelsen af ploven som et arbejdsredskab. Det giver et godt sammenligningsgrundlag for at vurdere arkæologiske plovfund, ligesom også iagttagelserne i jordbunden giver det for plovspor til forskel fra ardspor, der er noget smallere og mangler det skinnende lag på den skrå fure i siden. Til gengæld er det begrænset, hvad afhandlingen bidrager med af nyt om kulturlandskabets historie, dels fordi forfatteren har et afvisende forhold til tidsbestemmelser af plov og ager og udvikling herindenfor, dels fordi undersøgelserne af de fossile agre trods stor indsats bidrager med meget lidt konkret ny viden.

1. Anmeldelsen er en omarbejdet version af anmelderens opposition ex auditorio ved forsvaret på Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole den 6. oktober 1994.

C.D.F. Reventlow

Af Finn Stendal Pedersen

Claus Bjørn: *Den gode sag. En biografi om Christian Ditlev Frederik Reventlow*. (Gyldendal, 1992). 344 s.

I 1992 udkom Claus Bjørns biografi af helten i dansk landbrugshistorie. Ifølge efterskriftet har tanken om en ny biografi af C.D.F. Reventlow ligget forfatteren på sinde, siden han i 1971 afløste Fridlev Skrubbeltrang i dennes stilling som etableret forsker og underviser i

dansk landbrugs historie ved Københavns Universitet, og den er nu realiseret som det videnskabelige resultat af Claus Bjørns tilknytning 1988-90 til Det humanistiske Forskningscenter ved Københavns Universitet.

Efter endt gennemlæsning af afhandlingen sidder man tilbage med en undren over, hvad der har bevæget denne fremragende kender af 1700- og 1800-tallets landbrugshistorie til at skrive

denne nye biografi over C.D.F. Reventlow, hvor vi i forvejen har et par yderst grundige arbejder over dennes liv i form af Adolf Frederik Bergsøes bestillingsarbejde fra Det kgl. Danske Landhus-holdningsselskab: *Geheime-Statsminister Greve Christian Ditlev Frederik Reventlows Virksomhed som Kongens Embedsmand og Statens Borger* i to digre bind fra 1837 og Hans Jensens biografi fra Stavnsbåndsjubilæumsåret 1938. To værker, som grundigt cementerer den opfattelse, at landboreformerne efter 1784 var epokegørende, og at C.D.F. Reventlows virksomhed som initiativtager til disse var afgørende for deres gennemførelse.

I forhold til forgængerne fremtræder Claus Bjørns skildring måske nok en anelse mere nuanceret, men der er ingen grundlæggende nye tolkninger i forhold til traditionen i denne fremstilling, ligesom der ikke er inddraget grundlæggende nyt kildemateriale til underbygning af traditionen, men alene en i det store og hele ukritisk inddragelse af de store kildeudgivelsers breve, som blev udgivet med nænsom retouchering omkring århundredskiftet, og hvor først og fremmest Aage Friis' og Louis Bobés arbejder må nævnes. Arbejder, som allerede Hans Jensen havde mulighed for at bygge på i sin biografi fra 1938.

Sat på spidsen kan det siges, at nærværende skildring er gammel vin på gamle flasker, der har fået nye, mere indbydende etiketter.

Det er synd, at forfatteren ikke har villet argumentere for sin fastholden i traditionen, da traditionen fra forskelligt hold har været kritiseret igennem de seneste årtier. Det er således symptomatisk, at hverken Thorkild Kjærgaards artikel fra 1979 i *Fortid og Nutid* om »Gårdmandslinjen i dansk historiskrivning« eller Jens Engbergs værk *Dansk Guldalder eller oprøret i Tugt-, rasp- og forbedringshuset i 1817* fra

1973 figurerer i litteraturfortegnelsen. Heller ikke Thorkild Kjærgaards disputats *Den danske Revolution 1500- 1800. En økohistorisk tolkning* fra 1991 er kommet med i litteraturfortegnelse, introduktion eller efterskrift.

Det kunne også have været ønskeligt med en mere afklaret holdning til betingelserne for det politiske liv i datiden, men også her mangler mere moderne tolkningsmodeller, som f.eks. Jens Arup Seips klassiker om den opinionstyrede enevælde, i litteraturfortegnelsen.

Når forfatteren henholder sig til C.D.F. Reventlows grundlæggende betydning for dansk historie i nyere tid, henviser han først og fremmest til C.D.F. Reventlow selv samt til gode historikere som Erik Arup og Fridlev Skubbeltrang samt på andre felter end landbrugshistorien til Aage Rasch og Finn Gad (s. 8ff.).

Senere hedder det i en vurdering af reformarbejdet i det danske samfund efter 1784: »Men som det vigtigste resultat stod det nye landbrug og landbosamfund, hvis strukturer i det store og hele levede videre i halvandet århundrede. Landboreformerne lagde grunden til landbrugets modernisering i slutningen af 1800-tallet, og de betød, at Danmark langt op i dette århundrede både herhjemme og i udlandet kunne fremstå som landbrugslandet. Det er i denne forbindelse ikke uden en vis berettigelse blevet hævdet, at det 19. århundrede i Danmark i virkeligheden først klingede ud i 1950'erne. Og Reventlows indsats er på dette felt indiskutabel« (s. 314).

Dette sidste citat viser et klart standpunkt, men desværre fremtræder dette standpunkt ikke klart argumenteret eller som resultat af en styrende problemstillings analyse af kildematerialet. Og standpunktet trænger til at underbygges, når både landboreformernes og C.D.F. Reventlows betydning rent faktisk er sat til debat fra anden side i de seneste årtier.

Således skriver Thorkild Kjærgaard i sin disputats fra 1991 blandt andet: »Det er den dominerende opfattelse i dansk historieskrivning, at landboreformerne var det store vendepunkt i vort lands historie. Selvejerlovgivningen fra 1769, udskiftningsforordningen 1781, stavnsbåndets ophævelse 1788, hoverilovgivningen 1799, fredskovloven 1805 og landsbyskoleloven fra 1814 var sammen med en sværm af mindre iøjnefaldende love udgangspunktet for landbrugets og dermed hele det danske samfunds hastige økonomiske, kulturelle, sociale og politiske udvikling i 1800- og 1900-tallet.

Nærværende undersøgelse af Danmarks forvandling fra et samfund på vej ned i en afgrundsdyb økologisk krise til et samfund i permanent vækst har ikke kunnet bekræfte denne opfattelse. Landboreformerne dukker først op sent i forløbet, både kronologisk og analytisk-systematisk, fordi de er et resultat af den økologiske revolution og ikke dens årsag« (s. 220). Senere hedder det hos Kjærgaard: »Set fra en økonomisk synsvinkel har landboreformerne været en møllesten om halsen på det danske samfund i 200 år. ... Det her sagte betyder selvsagt ikke, at reformerne ud fra deres egne forudsætninger var mislykkede. Reformernes essens var politisk magt, ikke økonomi. De skulle være løftestang for en omfordeling af magten inden for den danske elite og var i denne henseende en ubetinget succes« (s. 223f.).

De to forskeres synspunkter står klokkeklart over for hinanden og ved ikke at gå ind i argumentationen eller levere en alternativ begrundelse for Reventlows betydning forekommer det nærværende anmelder, at forfatteren gør sig selv og andre skeptikere af Thorkild Kjærgaards teser en bjørnetjeneste af rang.

Som Claus Bjørns biografi nu fremtræder, virker den uden en ledende idé,

som et pænt, men uengagerende referat af stort og småt i en højadelig topembedsmands virke og privatliv i slutningen af 1700-tallet.

I de enkelte afsnit er der mange spændende og interessevækkende detaljer, og trods den ovennævnte kritik lønner det sig at fordybe sig i bogen, hvis man som læser vil have et indtryk af livet og selvopfattelsen hos de mennesker, der var allerhøjest på strå i datidens samfund.

Vi får yderst detaljerede gennemgange af slægt, uddannelse, familieforhold, godsstyrelse, administrationshistorie (specielt for Rentekammeret) og et alt for langt afsnit om livet som de facto pensionist efter Reventlows afgang som rentekammerchef i efteråret 1813 og frem til hans død i 1827.

Hovedsagen, »den gode sag« alias kampen om landboreformerne efter magtskiftet i 1784, findes midt i fremstillingen (s. 121-162). Efter hele bogens anlæg og titel er denne sag bogens *raison d'être*; det er derfor ganske mærkeligt at sammenholde Claus Bjørns forskellige vurderinger af Reventlows indsats undervejs i fremstillingen, da disse tilsammen giver et meget mere kritisk billede af Reventlow, end det var at forvente. Faktisk synes det samlede billede at vise, at landboreformerne efter 1784 var resultatet af en generel politisk magtkamp, hvor agitationen for disse kunne anvendes som ideologisk skyts mod »modpartiet«, dvs. »Det danske parti«.

Claus Bjørn påpeger i afsnittene om opvækst og uddannelse, at C.D.F. Reventlow ikke interesserede sig synderligt for landbrugsforhold i de unge år, således iagttag og nedskrev han i modsætning til den yngre broder Johan Ludvig Reventlow ikke noget om landbrugets forhold i sine rejsedagbøger (s. 34), og selv om han havde en lang administrativ karriere bag sig, først og frem-

mest i Rentekammeret, vakttes han først for den gode sag i 1786. »Reventlow havde en samtale med kronprinsen i begyndelsen af juli måned, hvor bondestandens situation kom på tale, og her må kronprins Frederik have givet Reventlow et så klart udtryk for sin opbakning bag en bredere reform af landboforholdene, at Reventlow nu følte at have politisk rygdækning« (s. 123).

»Det afgørende slag var vundet for de bestræbelser, der for ham fra nu af og resten af hans tilværelse skulle blive »den gode sag« – nu 36 år gammel havde han kåret sig selv til dens forkæmper, den løftede hans hele politiske virksomhed op i en anden og højere sfære. Den forpligtelse til at tjene det gode, som den unge Reventlow havde udviklet i sit store brev til Wendt ved indledningen til sin offentlige karriere og her havde vedkendt sig som den etisk-moralske rettesnor, kunne nu konkretiseres i form af en stor og politisk vigtig opgave« (s. 126).

Disse citater illustrerer det essentielle i gennemgangen af udviklingen af »Den gode sag«, og de synes for mig at godtgøre, at C.D.F. Reventlow også i Claus Bjørns billede af forholdene var en magtbegærlig politiker, der manglede en »god sag« at arbejde sig op og at legitimere sin virksomhed på. Da kronprinsen gik med til, at landboreformer kunne komme på dagsordenen, overtog han den yngre broders politiske synspunkter i disse sager. Herunder også den originale sammenkobling af landboreformer og skolereformer.

C.D.F. Reventlow var født ind i det danske samfunds øverste top, havde viljen til magt både privat, som embedsmand og offentligt. Han var bondeven og aristokrat. Han deltog sammen med brødrene med stor personlig risiko i statskuppet 1784, men uden at der blev den forventede belønning i form af en plads i statsrådet. Han var arrogant og påståelig over for politiske modstandere

uden forståelse for kompromisets kunst. Det sidste medførte gennem konfrontationerne i de to landbokommissioner og i statsrådet, at der rejste sig en unødvendig modstand mod landboreformerne.

Dette er givet kommet bag på kronprins Frederik og må have irriteret A.P. Bernstorff, Frederik Chr. Rosenkrantz' og J.O. Schack-Rathlous tilbagetrækning fra statsrådet i 1788 i protest mod Stavnsbåndsløsningen bliver således ikke en understregning af lovenes epokegørende betydning, men et vidnesbyrd om C.D.F. Reventlow og hans hjælpers manglende politiske realitetssans.

Netop i afsnittet om den store landbokommissions arbejde kommer de manglende politiske evner hos Reventlow klart til udtryk, mens den politiske nødvendighed af disse kommer klart til udtryk i afsnittene »De fornemme, de rige, de sejrende« og »Bondereaktioner og politisk krise«.

Straffen for den unødvendige konfrontationslinje i forhandlingerne kom da også prompte, da C.D.F. Reventlow blev forbigået ved nyudnævnelserne til statsrådet i 1789.

Da C.D.F. Reventlow med rette følte sig forbigået her, indrettede han straks sin praktiske politik herefter og udvandede sine lovinitiativer, således at de ikke vakte modstand og debat. Det lykkedes ham da også at blive statsminister i 1797 (Her lader Claus Bjørn for øvrigt J.O. Schack-Rathlou genopstå som statsminister (s. 217), selv om denne angiveligt i 1788 skulle være gået i protest mod loven om stavnsbåndets løsning (s. 145, 154 og 157)).

Claus Bjørns skildring af familiermanden, statsministeren og pensionisten tegner billedet af en trætkekær og påståelig person, der for enhver pris ville have sine meninger angående de mest betydningsløse detaljer accepteret af sine omgivelser.

Hertil kan så føjes, at han, ligesom

familie og vennekreds, var salonrevolutionær, når det gjaldt den franske revolution, men støttede landsforvisningen af P.A. Heiberg og i 1799 indførelsen af forordningen om trykkefrihedens rette brug.

Han var også dobbeltmoralisk. Jævnfør således beskrivelsen af, hvorledes han accepterede det faktiske samliv uden for ægteskab mellem stedmoderen og Carl Wendt (s. 176f.), mens han i 1824 gav 200 rigsdaler til et nyt fattighus i Horslunde med den klausul, »at ingen måtte optages eller opholde sig i denne institution, som ikke førte et fuldkomment sædeligt levned. Forsyndede nogen beboer sig herimod skulle den pågældende udvises og pladsen overdrages til en værdig person« (s. 298). Det ædle bestod i, at han gav pengene midt under landbrugskrise og penge-mangel i det danske samfund.

Kone og børn levede han et lykkeligt familieliv sammen med, idet de alle fulgte faders vilje og accepterede, at C.D.F. Reventlows meninger var de rette. Et tydeligt bevis herfor giver de mange citater fra hustruens breve til familie og venner. Et mere klart udtryk for situationen vil det være at sige, at C.D.F. Reventlow var en hustyrant. Når han fik sin vilje, var han imidlertid i øvrigt charmerende og omsorgsfuld.

Dette ikke alt for flatterende billede af den »ædleste« skikkelse i dansk historie, som Claus Bjørn formentlig utilstøttet får givet den opmærksomme læser, understreger stærkt mangelen på teser og argumentation for netop denne nye biografi om C.D.F. Reventlow.

Herudover ville det have været nyttigt med en klar holdning til kildematerialets, specielt brevenes, umiddelbare brugbarhed som kilde til brevskrivernes inderste tanker, følelser og karakter. Specielt da kildematerialet på Brahetrolleborg stadig beror i privat eje og beklageligvis ikke er tilgængeligt for

offentligheden, ville en vurdering af dette arkivfond have været til gavn og vejledning.

Her er et par spredte bemærkninger om den skødesløse omgang i datiden med private breve og udlægning af røgslør af hensyn til brevspioner ikke tilstrækkelige (s. 36, 88). De viser, at Claus Bjørn er opmærksom på problemet, men ikke hvorledes han vil forholde sig til det. Det er her ganske utilstrækkeligt i efterskriftet at henvise til hans egen artikel fra 1990, »Edification and information. Letter-Writing in Denmark around 1800. The Case of the Reventlow Family«.

Denne metodiske mangel gør det således svært at forholde sig til Claus Bjørns tolkning af »et af Danmarkshistoriens berømteste breve« fra C.D.F. Reventlow til søsteren Louise i Tremsbüttel. Han hævder, at »Brevet er et spontant udbrud af oplevelsen for triumf, håndskriften bærer præg af hastig nedskrivning, og begejstringen koster et par stavfejl i farten« (s. 126).

Det ville endvidere have været spændende, såfremt en nærmere vurdering af de kildeudgaver, som blev udgivet omkring århundredskiftet, var blevet givet. Af disse kildesamlinger er Louis Bobé: *Efterladte Papirer fra den reventlowske Familiekrede i Tidsrummet 1770-1837*, udkommet 1895-1932, så langt den vigtigste, og her er der ifølge Louis Bobés eget forord både foretaget et udvalg og redigeret, idet denne bemærker: »For at vinde Plads ere alle saadanne Afsnit og Bemærkninger i Brevene, der maatte anses som betydningsløse og uinteressante, udeladte. Ogsaa Diskretionshensyn maatte paa dette Punkt jævnligt gjøres gjældende« (bind 1, s. XV). Også Chr. B. Reventlows udgivelse i to bind fra 1902-03: *En dansk Statsmands hjem omkring Aar 1800* kunne nok have fortjent en vurdering i denne henseende. En sådan vurdering ville måske også

have kunnet godtgøre værdien af inddragelsen af de mange breve, der ikke er kommet med i kildeudgaverne.

Forfatteren synes at være konsekvent med hensyn til sine brevhenvvisninger, således at de udgivne breve refereres til kildeudgaverne, og de ikke udgivne breve henvises for hovedpartens vedkommende med brevskriver, brevmodtager og dato til Brahetrolleborg godsarkiv.

Imidlertid er henvisningssystemet så indviklet og uigennemskueligt, at det er umuligt for en ihærdig læser at se forfatteren nærmere efter i kortene. Følgende få eksempler kan illustrere de vanskeligheder, man står over for.

Note 4 til kapitlet »På vej, forlovelse og ægteskab« (s. 35ff.) henviser til forholdene i begyndelsen af 1770'erne under Struensee fra årene 1771-73. Der henvises til et brev fra CFR til FCB af 24. januar 1773 i Brahetrolleborgs arkiv, Efterladte papirer (EP) I 14 og 20 samt III 9 (s. 321f.).

Med hensyn til at identificere CFR og FCB lades man hensynsløst i stikken, da den eneste brevskriver, som hovedteksten anfører i sammenhængen, er Louise Stolberg. Der findes ingen forkortelsesliste til hjælp for den grundige læser, der gerne vil videre via henvisningerne, der angives samlet for længere tekststykker ad gangen, således at den enkelte post i den enkelte note ikke entydigt kan relateres til den løbende hovedteksts forskellige påstande. Et gæt uden at gå i arkiverne må være, at det drejer sig om et brev fra Christian Ditlev Frederik Reventlow til Frederikke Charlotte von Beulwitz.

EP I 14 henviser ved opslag til et brev fra Christian Ditlev Frederik Reventlow til hans brud Frederikke Charlotte von Beulwitz af 20. oktober 1772. EP I 20 henviser ved opslag til brev mellem samme korrespondenter den 12.

december 1772. EP III 9 henviser til et brev fra Louise Stolberg til den yngre broder og hans hustru på Brahetrolleborg dateret Tremsbüttel 8. juli 1780 [sic] og indeholder intet til belysning af det i hovedteksten anførte citat.

Note 1 til kapitlet »Den gode sag« (s. 121ff.) henviser til Holm 1888, s. 103f, ESH (*En dansk Statsmands Hjem omkring Aar 1800*) I 102ff; et brev fra FCR [Frederikke Charlotte Reventlow] til LS [Louise Stolberg] af 17.1.86, et brev fra CDFR [Christian Ditlev Frederik Reventlow] til LS 11.2.86, og breve fra FCR til LS 15.4, 2.5., 13.6.86, alle på Brahetrolleborg (s. 325).

Note 2 henviser til et brev af 24/6 86 fra FCR til LS i Brahetrolleborg godsarkiv samt Hjelholt 1939 s. 165ff. og Landbokomm. Forhandlinger 1788 uden sideangivelse (s. 325).

Note 3 er henvisningen til et af »Danmarkshistoriens berømteste breve.« Der henvises her til *Personalthistorisk Tidsskrift* 1938, s. 153ff. og *Efterladte Papirer...* (EP) I 87ff. (s. 325). Slår man efter i EP, kan man erfare, at brevet er dateret juli 1786, samt at Louis Bobé foreslår en nærmere datering til 14.-16. juli. Da dateringen er af en vis betydning for accepten af den kildekritiske tolkning om umiddelbarhed, og da Reventlows betænkning lå klar den 11. juli, havde det været på sin plads i noten at anføre, at brevets nøjagtige datering udover juli måned 1786 er ukendt.

Som den smukt udstyrede bog foreligger, skriver den sig ind i den herskende landbohistoriske tradition, men kommer ved nærlæsning faktisk til at sætte et stærkt spørgsmålstegn ved den samme tradition om de »gode« og afgørende landboreformer efter statskuppet 1784 gennemført af kronprins Frederik og hans håndgangne »ædle« mænd, og det er måske i grunden ikke så galt.